

Е.М. Тұралин¹ *, В.Х. Хайруллаева²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: esengazy19930323@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР: КЕЛЕШЕГІ МЕН ҚИЫНДЫҚТАРЫ

Бұл мақалада Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық қарым-қатынастарға жан-жақты талдау жасалып, осы стратегиялық серіктестіктің келешегі мен қиындықтарын анықтауға баса назар аударылған. Соңғы онжылдықтарда екі ел арасындағы дипломатиялық байланыстар нығая түсті, бұл экономикалық ынтымақтастықты одан әрі мазмұнды ете түсті. Мақала Қазақстан мен Түркия арасындағы ынтымақтастық тарихына шолу жасаудан, қарым-қатынастардың дамуына ықпал еткен негізгі кезеңдері мен факторларын анықтаудан басталады. Екі елде жүргізіліп жатқан экономикалық реформаларға және олардың өзара іс-қимыл құрылымы мен сипатына ықпалына ерекше назар аударылады. Зерттеуде ынтымақтастықтың негізгі бағыттары, соның ішінде сауда, инвестициялық және бірлескен жобалар талданады. Бұл серіктестіктегі энергетика секторының рөлі, әсіресе, қазақстандық мұнай мен газды Түркияға жеткізу контекстінде қарастырылады. Көлік инфрақұрылымы саласындағы, әсіресе Еуропа мен Азия елдерін байланыстыратын транзиттік дәліздер аясындағы ілгерілеушіліктер де атап өтіледі. Дегенмен мақалада екі елдің алдында тұрған қиындықтар мен қиындықтар да көтерілген. Атап айтқанда, жекелеген салаларға біржақты тәуелділікті болдырмау үшін экономикалық қатынастарды әртараптандыру мәселелері қарастырылады. Әріптестікті дамытуда геосаяси факторлар да маңызды рөл атқарады және мақалада әлемдік саясаттағы өзгерістер екі ел арасындағы ынтымақтастыққа қалай әсер ететіні талданады. Екі елдің инвестициялық ахуалды жақсарту және сауда кедергілерін азайту жөніндегі күш-жігеріне ерекше назар аударылады. Кәсіпкерлер мен инвесторлар арасындағы белсенді өзара іс-қимылды ынталандыру мақсатында еркін сауда келісімдері мен визалық режимді жеңілдетуге бағытталған шаралар қарастырылуда. Қорытындылай келе, мақалада Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық қарым-қатынастардың өзара тиімділік үшін айтарлықтай әлеуеті бар екендігі атап өтілген. Дегенмен, бұл әлеуетті толық іске асыру үшін бұл серіктестіктің міндеттерін тиімді басқару керек және әлемдік аренада белсенді ынтымақтастық қажет. Талдаудың алынған нәтижелері ынтымақтастықты тереңдету және ықтимал шектеулерді еңсеру бойынша стратегиялық ұсыныстарды қалыптастыру үшін негіз бола алады.

Түйін сөздер: сауда-экономикалық қатынастар, Қазақстан, Түркия, перспективалар, сын-қатерлер, стратегиялық серіктестік, дипломатиялық қатынастар, ынтымақтастық, сауда, инвестициялар, энергетикалық сектор, көлік инфрақұрылымы, әртараптандыру.

Y. Turalin¹*, V. Khairullayeva²

¹Kazakh Abai National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

²Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: esengazy19930323@gmail.com

Trade and economic relations between Kazakhstan and Turkey: prospects and challenges

This article provides a comprehensive analysis of trade and economic relations between Kazakhstan and Turkey, with an emphasis on identifying the prospects and challenges that accompany this strategic partnership. In recent decades, the two countries have strengthened their diplomatic ties, which has made economic cooperation even more meaningful. The article begins with an overview of the history of cooperation between Kazakhstan and Turkey, identifying the key stages and factors that contributed to the development of relations. Particular attention is paid to the economic reforms carried out in both countries and their impact on the structure and nature of interaction. The study analyzes the main areas of cooperation, including trade, investment and joint projects. The role of the energy sector in this partnership is considered, especially in the context of the supply of Kazakh oil and gas to Turkey. Progress in the field of transport infrastructure is also highlighted, especially within the framework of transit corridors linking the countries of Europe and Asia. However, the article also raises the complexities and challenges

facing the two countries. In particular, the issues of diversification of economic relations are considered in order to avoid one-sided dependence on individual sectors. Geopolitical factors also play an important role in the development of a partnership, and the article analyzes how changes in world politics can affect cooperation between the two countries. Particular attention is paid to the efforts of both countries to improve the investment climate and reduce trade barriers. Free trade agreements and measures aimed at simplifying the visa regime are being considered in order to promote more active interaction between entrepreneurs and investors. In conclusion, the article emphasizes that trade and economic relations between Kazakhstan and Turkey have significant potential for mutual benefit. However, to fully realize this potential, the challenges posed by this partnership and active cooperation on the global stage will need to be effectively managed. The obtained results of the analysis can serve as a basis for the formation of strategic recommendations for deepening cooperation and overcoming potential limitations.

Key words: trade and economic relations, Kazakhstan, Turkey, prospects, challenges, strategic partnership, diplomatic relations, cooperation, trade, investments, energy sector, transport infrastructure, diversification.

Е.М. Туралин^{1*}, В.Х. Хайруллаева²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: esengazy19930323@gmail.com

Торгово-экономические отношения Казахстана и Турции: перспективы и вызовы

В данной статье проводится всесторонний анализ торгово-экономических отношений между Казахстаном и Турцией, с акцентом на выявление перспектив и вызовов, которые сопровождают это стратегическое партнерство. В последние десятилетия две страны укрепили свои дипломатические связи, что сделало экономическое сотрудничество еще более значимым. Статья начинается с обзора истории сотрудничества между Казахстаном и Турцией, выявляя ключевые этапы и факторы, способствовавшие развитию отношений. Особое внимание уделяется экономическим реформам, проведенным в обеих странах, и их влиянию на структуру и характер взаимодействия. В ходе исследования анализируются основные области сотрудничества, включая торговлю, инвестиции и совместные проекты. Рассматривается роль энергетического сектора в этом партнерстве, особенно в контексте поставок казахстанской нефти и газа в Турцию. Также выделяются успехи в области транспортной инфраструктуры, особенно в рамках транзитных коридоров, связывающих страны Европы и Азии. Однако статья также поднимает сложности и вызовы, с которыми сталкиваются две страны. В частности, рассматриваются вопросы диверсификации экономических отношений, чтобы избежать односторонней зависимости от отдельных секторов. Геополитические факторы также играют важную роль в развитии партнерства, и статья анализирует, как изменения в мировой политике могут повлиять на сотрудничество между двумя странами. Особое внимание уделяется усилиям обеих стран по улучшению инвестиционного климата и снижению торговых барьеров. Рассматриваются соглашения о свободной торговле и меры, направленные на упрощение визового режима, чтобы способствовать более активному взаимодействию между предпринимателями и инвесторами. В заключение статья подчеркивает, что торгово-экономические отношения между Казахстаном и Турцией обладают значительным потенциалом для обоюдной выгоды. Однако для того, чтобы полностью реализовать этот потенциал, необходимо эффективное управление вызовами, стоящими перед этим партнерством, и активное сотрудничество на мировой арене. Полученные результаты анализа могут послужить основой для формирования стратегических рекомендаций по углублению сотрудничества и преодолению потенциальных ограничений.

Ключевые слова: торгово-экономические отношения, Казахстан, Турция, перспективы, вызовы, стратегическое партнерство, дипломатические связи, сотрудничество, торговля, инвестиции, энергетический сектор, транспортная инфраструктура, диверсификация.

Кіріспе

Қазақстан мен Түркия арасындағы экономикалық байланыстар осы екі ел арасындағы өзара тиімді қарым-қатынастарды дамыту мен нығайтуда шешуші рөл атқарады. Бай ре-

сурстары мен серпінді экономикасы бар олар сауда-экономикалық деңгейде берік серіктестік қалыптастырады. Қазақстанға 1990 жылдардың аяғынан бастап шетелдік инвестицияларға рұқсат етілді. іске қосылды. Қазақстанның мұнай және табиғи газ саласына жалпы сомасы 150

млрд шетел капиталы тартылды. 2012 жылы Қазақстанның мұнай өндіруі 81,2 млн тоннаны құрады (Elour Ismayilov, Türkan Budak, 2015). 2007 жылғы желтоқсанда Президент Абдулла Гүлдің Қазақстанға ресми сапары барысында екі ел басшылары «Баку-Тбилиси-Джейхан мұнай құбыры арқылы Түркия мен Батыс нарықтарына шығару» жобасы бойынша ортақ келісімге келді. Осы мақсатта Қазақстан Каспий теңізіне Түркияның қолдауымен байланыстырушы жағалауларда мұнай тасымалдауға арналған порттардың құрды (Bkz, 2009). 2023 жылдың бірінші тоқсанында «ҚазТрансОйл» АҚ Теніз кен орнынан Ақтау порты арқылы «Баку – Тбилиси – Джейхан» мұнай құбыры бағыты бойынша экспортқа 19 221 тонна мұнай жөнелтті (ҚазТрансОйл, 2023).

Қазақстан мен Түркия арасындағы тығыз коммерциялық байланыстар тауарлар мен қызметтер саудасы, инвестиция және әртүрлі салалардағы ынтымақтастықты қамтиды. Мұнай, газ, уран және басқа да табиғи ресурстардың қомақты қоры бар Қазақстан қуатты индустриялық секторы мен туризм индустриясы дамыған Түркия үшін тартымды. Барлық салалардағы қазақ-түрік қатынастары стратегиялық және сенімді сипатқа ие және бұл біздің елдеріміздің кәсіпкерлеріне сенімнің ерекше нысанында экономикалық қарым-қатынастарды құруға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің мәліметінше, 2005 жылдан бастап 2022 жылдың маусымына дейін түрік компаниялары еліміздегі түрлі жобаларға 4,5 миллиард доллар инвестиция салған. Қазақстан өз тарапынан Түркия қалаларында бизнесті дамытуға 1,1 миллиард доллар жұмсады (Турция остаётся., 2023). Бұл елдер арасындағы сауда-экономикалық қатынастардың маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес. Олар өзара түсіністікке, тәжірибе алмасуға және екі елдің тұрақты экономикалық өсуі мен әл-ауқатына қолдау көрсететін және аймақтағы тұрақтылық пен қауіпсіздікті нығайтуға ықпал ететін технологиялар трансфертіне ықпал етеді.

Негізгі ережелер

Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда және экономика саласындағы қарым-қатынастар дамудың маңызды әлеуетін білдіреді. Екі ел де Еуразия мен Таяу Шығыс арасындағы стратегиялық байланысты қамтамасыз ететін

географиялық жағдайға ие. Сауда байланыстарын, инвестицияларды және әртүрлі салалардағы ынтымақтастықты нығайтуға ұмтылу өзара тиімділік перспективаларын тудырады. Дегенмен, экономикалық құрылымдардың әртүрлілігі, сауда кедергілері және әлемдік нарықтардағы тұрақсыздық сияқты қарым-қатынастарды кеңейтуде қиындықтар да бар. Әлеуетті іске асыру осы міндеттерді шешу үшін стратегияларды әзірлеуді және өзара мақсаттарға жету үшін ынтымақтастықты тереңдетуді талап етеді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Осы мақала аясында әртүрлі материалдар мен зерттеу әдістері қолданылды. Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды талдау үшін екі елдің сыртқы сауда, инвестициялық және экономикалық көрсеткіштері бойынша статистикалық деректер пайдаланылды. Сондай-ақ Қазақстан мен Түркия Сыртқы істер министрліктерінің ресми құжаттары, Түркі әлемін зерттеу қорының ғылыми еңбек жинақтары, келесі түрік авторларының академиялық зерттеулері мен басылымдары талданды: Мехмет Али Гакмак, Мехмет Сахингөз, Орхан Кавунчу, Салим Кожа, Зейнеп Баглан Өзер, Варис Чакан, елдер арасындағы ынтымақтастық туралы келісімдер мен меморандумдар. Қарым-қатынастардағы перспективалар мен қиындықтарды анықтау үшін сауда мен инвестицияның ағымдағы жай-күйіне сипаттамалық талдау, сондай-ақ екі елдің экономикасының даму тенденцияларына талдау жүргізілді. SWOT талдауын қолдану күшті және әлсіз жақтарды, сондай-ақ сауда-экономикалық ынтымақтастықтағы мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтауға мүмкіндік берді. Әлемдік экономикадағы, саясаттағы және басқа салалардағы ықтимал өзгерістерді ескере отырып, қарым-қатынастардың болашақ дамуын болжау үшін сценарийлік талдау қолданылды. Сондай-ақ мұндай әріптестік пен халықаралық келісімдерді дамытудағы басқа елдердің тәжірибесі сараланды. Мақалада материалдар мен әдістердің қорытынды сипаттамасы Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық қарым-қатынастарды жан-жақты қарастыруға, перспективалар мен қиындықтарды анықтауға, сондай-ақ оларды одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік берді.

Тарихи шолу

Орталықтандырылған жоспарлы экономикадан нарықтық жүйеге көшу барысында Қазақстан Түркиямен әртүрлі салаларда, соның ішінде экономика мен саудада ынтымақтастықты нығайтуға қадамдар жасады. Сауда-экономикалық ынтымақтастық үлкен мәнге ие болды, ол 1991 жылы 15 наурызда Озал мен Назарбаев қол қойған көпжақты келісімде бекітілді. Артынша сол жылдың қыркүйек айында Назарбаевтың Анкараға сапары кезінде жаңа хаттамаға қол қойылды. Осы келісімдердің орындалуын талқылау үшін сауда-экономикалық байланыстарды дамыту мақсатында Түркия Республикасы Қазақстанға сапар жасады. Осы ынтымақтастық аясында Премьер-Министр Сүлеймен Демирелдің 1992 жылғы 30 сәуірде Алматыға сапары кезінде жасалған «Шағын және орта өнеркәсіпті дамытудағы техникалық ынтымақтастық» және «Инвесторларды өзара ынталандыру және қорғау» туралы келісімдерге қол қойылды. Сондай-ақ 200 миллион доллар несиені туралы хаттамаға қол қойылып, күшіне енді (ТіКА, 1995). Бұған қоса, 1993 жылы 2 қарашада Анкарада «Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы Үкіметтері арасындағы Экономикалық ынтымақтастық жөніндегі үкіметаралық комиссия құру туралы хаттамаға» қол қойылып, күшіне енді. Сауда-экономикалық қатынастарды дамытуда туындауы мүмкін кедергілер. Сонымен қатар, 1994 жылы 17 қазанда ТИКА мен Қазақстан Республикасы Экономика министрлігінің Шетелдік инвестициялар департаменті арасында ынтымақтастық туралы хаттамаға қол қойылды (ТіКА, 1995). 1995 жылы 15 тамызда Алматыда қол қойылған келісім бойынша табысқа қосарланған салық салуды болдырмау туралы шешім қабылданды (ТіКА, 1995). Осы келісімдердің дұрыс орындалуын қамтамасыз ету және кездескен кедергілерді еңсеру үшін Түркия Қазақстанға өз мамандарының бір бөлігін жіберіп, оларға көмектесу үшін 80 қазақстандық әкімшіге Анкара мен Ыстамбұлда байланысты салада курстар мен тренингтер өткізді (Kazakistan-Turziya, 1996). Осы аралықта Қазақстан Түркиядан Эксимбанк арқылы өздеріне берілген 200 миллион доллар несиені Түркия тарапынан қабылданып, күшіне енген 40 миллион долларға көбейтуді сұрады. Екінші жағынан, екі ел арасында қол қойылған келісімдердің басым бөлігі парламенттерде ратификацияланып, күшіне енді. Соңғы

8-10 жылда Қазақстанға 6 миллиард доллардың шетелдік инвестициясы тартылса, оның 1,5 миллиард долларын түрік кәсіпкерлері салған.

Сонымен қатар Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда саласында айтарлықтай өзгерістер байқалды. 1993-2000 жылдар аралығында елдер арасындағы экспорт пен импорт келесідей дамыды: 1993 жылы Қазақстаннан Түркияға тауар экспорты 67,8 миллион долларды құраса, Түркиядан импорт 43,7 миллион долларды құрады. Экспорт 131,6 миллион долларға дейін өсті, ал импорт 1994 жылы 32,2 миллион долларға дейін төмендеді. 1995 жылы Қазақстан 123,9 миллион доллардың тауарын экспорттаса, Түркиядан импорт 70,8 миллион долларды құрады. 1996 жылы экспорт көлемі 104 млн долларды, ал импорт 164 млн долларды құрады. 1997 жылы экспорт 166 миллион долларға, импорт 211 миллион долларға жетті. 1998 жылы экспорт 254 миллион долларды, импорт 215 миллион долларды құрады. 1999 жылы Қазақстан 296 миллион доллардың тауарын экспорттаса, Түркиядан импорт 97 миллион долларды құрады. 2000 жылы экспорт 258 миллион доллар, импорт 50 миллион доллар болды (Kazakistan'in Kısaca, 1995).

Экономикалық қатынастарды талдау. Қазіргі жаһандық экономикада елдер арасындағы сауда және инвестициялық қатынастар маңызды рөл атқарады. Бұл тұрғыдағы қызықты серпінді жұптардың бірі – Қазақстан мен Түркия арасындағы ынтымақтастық. Екі ел де қарқынды экономикалық өсуді көрсетіп, сауда-инвестициялық серіктестіктерін белсенді дамытып келеді.

Сауда: Соңғы онжылдықтарда Қазақстан мен Түркия арасындағы тауар айналымы айтарлықтай өсті. Екі ел де тауарлар мен қызметтерді, соның ішінде энергетикалық ресурстарды, азық-түлікті, тоқыма бұйымдарын, машина жасауды және т.б. белсенді сауда жасайды. Бұл ынтымақтастық екіжақты келісімдермен ғана емес, Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) сияқты халықаралық сауда ұйымдарына қатысу арқылы да қолдау табады. 2022 жылдың қаңтар-шілде айларында Қазақстан мен Түркия арасындағы тауар айналымы 3,5 млрд долларды құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда (2,1 млрд доллар) 66%-ға жоғары (Қазақстан и Турция, 2023). Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық байланыстар екі ел арасындағы стратегиялық серіктестікте маңызды орын алады. Үнемі өсіп келе жатқан сауда және инвестициялық мүмкіндіктерге байланысты бұл

ынтымақтастық өсуде және экономикалық сапаршылар мен бақылаушылардың назарын аударуда.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің мәліметі бойынша, 2022 жылы елдер арасындағы екіжақты тауар айналымы қаңтар-қыркүйек аралығында керемет 4,7 миллиард долларға жетті. Қазақстаннан экспорт 3,6 миллиард долларды құраса, Түркиядан импорт 1,1 миллиард долларға жетті. Бұл көрсеткіштерді 2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстыратын болсақ, жалпы сауданың 57,5%-ға, экспорттың 71%-ға және импорттың 23%-ға әсерлі өскенін байқауға болады. 2021 жылы екіжақты тауар айналымы 4,1 миллиард долларды құрады, Қазақстаннан экспорт 2,96 миллиард доллар, Түркиядан импорт 1,14 миллиард доллар болды. Бұл өсім жалпы тауар айналымы 33%-ға, экспорт 39%-ға, импорт 21%-ға өскен 2020 жылы басталған үрдісті жалғастыруда. Бір қызығы, Түркия 2020 жылы Қазақстанның сауда серіктестері арасында алтыншы орында болса, 2021 жылы Италия мен Нидерланды сияқты елдерді басып озып, бесінші орынға көтерілді. Бұл факт Түркияның Қазақстан нарығындағы позициясының үнемі нығайып келе жатқанын айғақтайды. Түркияның Сауда министрлігі ұсынған деректерге де назар аударған жөн. 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында екі ел арасындағы тауар айналымы 5,3 миллиард долларға жетті, оның 4 миллиард доллары Түркиядан импортталды, ал 1,3 миллиард доллары Қазақстаннан экспортталды (Развитие торгово-экономического, 2022). Жалпы, Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда мен инвестицияның өсіп келе жатқан көрсеткіштері осы стратегиялық серіктестіктің нығайып, кеңейе түскенін айқын көрсетеді. Бұл екі елдің экономикалық ынтымақтастығы олардың дамуында маңызды рөл атқарады және өзара мүдделердің нығаюына ықпал етеді.

Инвестициялар: Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынаста инвестиция да маңызды рөл атқарады. Түрік компаниялары Қазақстан экономикасының құрылыс, энергетика, туризм және телекоммуникация сияқты түрлі салаларына белсенді түрде инвестиция салуда. Бұл Қазақстанда жаңа жұмыс орындарының ашылуына және технологиялық дамуына ықпал етеді. Түркиядан соңғы 17,5 жылда тартылған инвестицияның 43,3%, яғни жартысына жуығы соңғы 4,5 жылда (2018-6 ай 2022 жж.) тартылған. 2005-2010 жылдарда тартылған түркиялық инвестициялардың орташа жылдық

көлемі 159,3 млн. долл. құраса, аталған көрсеткіш 2011-2016 жылдарда 216,8 млн. долл., ал 2017-6 ай 2022 жылдары 408 млн. долл. құраған. Яғни инвестициялар көлемі тұрақты өсім көрсетуде. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың Түркия Республикасына мемлекеттік сапары аясында (2022 жылғы 11 мамыр) Мемлекет Басшысының қатысуымен 40 ең ірі түрік холдингтері мен іскер топтарының басшыларымен арнайы жиын өткізілді. Аталған ісшараға қатысқан түрік бизнесінің жалпы жылдық капитал айналымы 95 млрд. долл. құрайды және түрлі секторларда жетекші позицияларға ие. Аталған жиын шенберінде Мемлекет Басшысы «Yildirim Holding», «TAV Havalimanları Holding», «Goknur Gida», «Sembol» және «Koc Holding» іскерлік топтарымен екіжақты кездесулер өткізді. Сонымен қатар, Президент түрік кәсіпкерлерінің Қазақстанда іске асырып жатқан және перспективалық ірі жалпы 16 инвестициялық жобаларымен жеке таныстырылды. Мемлекет Басшысының сапары барысында екі мемлекет кәсіпкерлері арасында құны 1,4 млрд. долл. құрайтын 20 инвестициялық нақты келісімдер мен 10 өзара түсіністік туралы Меморандумдарға қол қойылды (Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы, 2023).

Соңғы трендтер: Соңғы жылдары темір жолдар, теңіз порттары және көлік бағыттары мен логистикаға қатысты басқа да инфрақұрылымдар салу сияқты инфрақұрылымдық жобалар салысында ынтымақтастықтың нығаюы байқалады. Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-инвестициялық қарым-қатынастар өзара түсіністік пен өзара тиімділік негізінде дамып келеді. Бұл ынтымақтастықтың болашақта екі елдің гүлденуіне септігін тигізетін бұдан да тығыз әрі жан-жақты бола түсуге мүмкіндігі бар.

Талқылау

Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынаста екі елдің дамуына ықпал ете алатын ынтымақтастықтың бірнеше негізгі бағыттары анықталды. Қазақстанның энергетикалық ресурстары мен Түркияның энергияның транзиттік нүктесі ретіндегі жағдайын ескере отырып, энергетика маңызды рөл атқарады. Трансанадо-лы газ құбыры (TANAP) – Құны 9,2 миллиард долларды құрайтын газ құбыры Әзірбайжан Шах-Дениз кен орнындағы газды Грузия-Түркия шекарасынан Түркияның батыс шекарасына дейін тасымалдауды қарастырады. Құрылыс

2015 жылдың наурыз айында басталған. Салтанатты ашылу 2018 жылдың 12 маусымында өтті (Коммерсантъ, 2018). Құрылыс 2019 жылдың шілде айында аяқталды. Грекиямен шекарадағы тарту пунктіне газ беру 2019 жылдың маусымында басталды. Өзірбайжан алғашқы жылдары TANAP арқылы Еуропаға жылына 10 млрд м³ табиғи газ жеткізуді жоспарлап отыр, тағы 6 млрд м³ түрік нарығына экспортталады (Мимо России, 2019). Сарапшылардың пайымдауынша, Қазақстан экспорттық жеткізілімдерді әртараптандыру және еуропалық нарыққа тікелей шығу тәсілі ретінде Трансанадолы газ құбырына қызығушылық танытады, бірақ Астана бұл жобаға қатысатынын ресми түрде растаған жоқ (Қазақстан благословил, 2018).

Болашақта бұл жоба Түркияға газ жеткізуді әртараптандыруға және Қазақстанның сенімді жеткізуші ретіндегі ұстанымын нығайтуға ықпал етуі мүмкін. Қазақстан мен Түркияның энергетикалық ынтымақтастығы Қызылорда облысында қуаты 240 МВт, 215 млрд теңгеге жаңа жылу электр стансасының (ЖЭО) құрылысына әкеледі. Жобаны Kazanci холдингіне кіретін түріктің Aksa Energy компаниясы жүзеге асырмақ. Бұл Қазақстандағы шетелдік инвесторлардың көмегімен жүзеге асырылған ең ірі энергетикалық жоба. ЖЭО 2025 жылға дейін аяқталады деп жоспарлануда және аймақ пен еліміздің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді деп күтілуде (Турецкая компания, 2022). Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық ынтымақтастық қарым-қатынастарды нығайту және экономикалық өсуді ынталандыру үшін айтарлықтай әлеуетке ие. Қолданыстағы жобалар бойынша жұмысты жалғастыру және осы саладағы жаңа бағыттарды зерделеу шынымен де аймақтың энергетикалық қауіпсіздігін арттыруға ықпал ете алады. Мұндай серіктестіктер, әдетте, тәжірибе, технология және тәжірибе алмасуға ықпал етеді, бұл ақыр соңында екі елдің тұрақты дамуына әсер етуі мүмкін.

Сауда ағындары мен өзара инвестицияларды кеңейту перспективаларын қарастыру. Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда ағындары мен өзара инвестицияларды кеңейту перспективалары көңіл қуантады. Екі елдің де бір-бірін толықтыратын экономикасы бар, бұл әртүрлі тауарлар мен қызметтердің саудасы үшін бірегей мүмкіндіктер жасайды. Инвестициялық ахуалды жақсарту және бірлескен жобаларды енгізу шетелдік инвесторлардың назарын аударып, бірлескен экономикалық өсімге ықпал

ете алады. Н.Ә. Назарбаев 2014 жылғы 18 қаңтардағы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Шетелдік инвестицияларды тарту, білім мен жаңа технологияларды елімізге трансферттеу үшін толығымен пайдаланылуы тиіс. Шетелдік компаниялармен бірігіп жобалау және инжиниринг орталықтарын құру қажет. Біз көшбасшыларды шақыруымыз керек ірі мұнай-газ және тау-кен-металлургия объектілерінде жұмыс істейтін трансұлттық компаниялар, осылайша олар өздерінің қажеттіліктері мен қызметтерін қамтамасыз ету үшін осы жерде өндіріс орындарын құрады» (Nazarbayev, 2014).

Қазақстан әлемдік нарықта өзінің бірегей тауашасын анықтай отырып, әлеуеті жоғары салаларға тікелей шетелдік инвестицияларды тартуды мақсат етіп отыр. Өнеркәсіптің шикізаттық салаларының басымдығына қарамастан, ел маркетингтік келешегі жақсы, бірақ импорттың басым болуына байланысты нарықтық үлесі төмен секторларға инвестицияны ұлғайтуға ұмтылуда. Қазақстанның экономикалық стратегиясы инновациялар мен технологияларды енгізу ең көп нәтиже беретін салаларға инвестиция тартуға бағытталған. Шетелдік инвесторларды шикізаттық емес секторларға тарту үшін жағдай жасау арқылы экономиканы әртараптандыру басты міндеттердің бірі. Бұл Қазақстанның инвестицияны іздеп қана қоймай, білім мен тәжірибе алмасуды белсенді түрде ынталандыратынын білдіреді. Энергетика және ресурстарды өндіру сияқты шикізат секторларында Қазақстан 50%-дан астам айтарлықтай табысқа қол жеткізді. Дегенмен, ел тұрақты даму үшін әртараптандырылған экономика қажет екенін түсінеді. Осы тұрғыда Қазақстанның индустрияландыру бағдарламасының мақсаты бәсекеге қабілеттілікті арттырып, экономикалық өсуді ынталандыра алатын жаңа технологиялық салаларға инвестициялау болып табылады. Басқа елдерден технология трансферті, соның ішінде Түркия тәжірибесі осы мақсатқа жетудің маңызды элементі болып табылады.

Қазақстан инвестиция тарту тек экономиканың дамуына ғана емес, елді жаңа біліммен және озық тәжірибемен байытатынын түсінеді. Шетелдік әріптестермен ынтымақтастық Қазақстанға жаңа өндірістер мен өндірістерді құру үдерісін жеделдетуге мүмкіндік береді. Осылайша, Қазақстан инвестиция көлемін ұлғайтуға ғана емес, сонымен бірге елді әлемдік аренада бәсекеге қабілетті және инновациялық ететін технология-

лар трансфертін жүзеге асыруға ұмтыла отырып, экономикасын әртараптандыруға қарай жылжып келеді. Түркияның экс-президенті Абдулла Гүл «Қазақстан МК» берген сұхбатында оның елінің Қазақстанға салған инвестициясы шамамен 2 миллиард долларды құрайтынын және мұнай, азық-түлік, фармацевтика, құрылыс, қонақ үй және банк ісін қоса алғанда, түрлі секторларды қамтитынын айтты (Prezident Turcii nazval, 2015). Экономикалық интеграция маңызды рөл атқаратын қазіргі әлемде стратегиялық серіктестік пен бизнестің болашағы табысты дамудың негізгі факторларына айналуға.

Осылайша, Түркия Республикасының Қазақстанға өзінің коммерциялық мүдделерін кеңейтудің маңызды бағыты ретінде ерекше назар аударуы ғажап емес. 20 миллионнан астам халқы бар Қазақстан еліктіретін нарық қана емес, оны инвесторлар үшін тартымды ететін стратегиялық жағдайға ие. Дегенмен Қазақстанды түрік бизнесі үшін ерекше қызықтыратын нәрсе – оның Еуразиялық экономикалық одаққа (ЕурАЭСЖ) мүше болуы. 170 миллион адамдық ортақ нарыққа ие ЕурАзЭСЖ сауда мен инвестиция үшін қолайлы жағдай жасайды. Түрік бизнесі келешегін бағалай отырып, Қазақстанды жеке географиялық бағыт ретінде ғана емес, сонымен бірге осы үлкен нарыққа енді негізгі нүктесі ретінде қарастырады. Дегенмен, Қазақстанды тек оның ЕурАзЭСЖ-қа мүшелік призмасы арқылы қарастыру шектеулі. Қазақстанның Орталық Азиядағы көршілері де ынтымақтастық үшін қызықты мүмкіндіктер беріп отыр. Ресурстар мен әлеуетке бай бұл аймақ түрік компанияларының қызметін кеңейтетін трамплин бола алады. Оның үстіне Қытайдың орасан нарығына жақындық Қазақстанға инвестиция салуға және дамуға қосымша ынталандырады. Оның географиялық орналасуы оны Шығыс пен Батыс арасындағы көпірге айналдырып, сауда үшін ғана емес, сонымен қатар технологиялар мен инновациялық алмасу үшін де мүмкіндіктер береді. Осылайша, түрік бизнесінің Қазақстан мен ЕурАзЭСЖ елдерінің нарығына есігін ашу үлкен перспективалар береді. Мұның қаншалықты табысты болатыны компаниялардың осы аймақтың стратегиялық артықшылықтарын дұрыс пайдалана білуіне, сондай-ақ жергілікті бизнес ортаның ерекшеліктеріне бейімделуге дайындығына байланысты (Yilmaz, Borash, 2016).

Жалпы алғанда, Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынастарды дамытудың келешегі, әсіресе, олардың стратегиялық геогра-

фиялық жағдайы мен экономикалық әлеуеті тұрғысынан алғанда, көңіл қуантарлық болып көрінеді. Негізгі салалардағы ынтымақтастық, сауда байланыстарын кеңейту және жаһандық экономикалық өзгерістерге бейімделу өзара өркендеуге және достық қарым-қатынастарды нығайтуға ықпал етеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, елдер арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық олардың қарым-қатынастарын дамыту мен нығайтуда шешуші рөл атқарады деген қорытынды жасауға болады. Максималды нәтижелерге қол жеткізу және Қазақстан мен Түркия арасындағы тиімді ынтымақтастық стратегияларын анықтау үшін SWOT талдауын қолдану ажырамас бөлікке айналады. Бұл талдау күшті және әлсіз жақтарды анықтауға, сондай-ақ екі ел арасындағы ынтымақтастықтың табыстылығына әсер етуі мүмкін мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтауға мүмкіндік береді.

Мықты жақтары: Географиялық жағдайы: Қазақстан Шығыс пен Батыс арасындағы, ал Түркия Еуропа мен Азия арасындағы көпір болып табылады, бұл сауда ағынының нығаюына ықпал етеді.

Ресурстар: Қазақстанның бай табиғи ресурстары бар, ал Түркияда өзара сауданы ынталандыратын дамыған өнеркәсіптік база бар.

Әртараптандыру: екі елдің экономикаларының әртүрлілігі әртараптандырылған ынтымақтастықты және тәуекелдерді азайтуды жеңілдетеді.

Әлсіз жақтары: Тікелей көлік байланыстарының жоқтығы: елдер арасындағы тікелей теміржол және автомобиль қатынасының болмауы сауда серіктестіктерінің дамуын бәсеңдетуі мүмкін.

Әрбір елдегі бизнестің мүмкіндіктері мен тәуекелдері туралы білімнің жоқтығы ынтымақтастық аясын шектей алады.

Мүмкіндіктер: Бірлескен инфрақұрылымдық жобалар: Инфрақұрылым және энергетика саласындағы ынтымақтастық екі ел үшін де жаңа мүмкіндіктер тудыруы мүмкін.

Өзара инвестиция: Инвестициялық қатынастардың дамуы екі елдің экономикасының да дамуын ынталандыруы мүмкін.

Үшінші нарықтарға қол жеткізу: Ынтымақтастық екі елге серіктестік арқылы жаңа нарықтарға қол жеткізуге көмектеседі.

Қауіп-қатер: Сондай-ақ сауда-экономикалық ынтымақтастыққа әсер етуі мүмкін ықтимал қауіптерді ескеру қажет. Экономикалық ауытқулар, саяси тұрақсыздық немесе әлемдік сауда саясатындағы өзгерістер елдер арасындағы серіктестікке кері әсер етуі мүмкін.

Бұл мақалада Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық байланыстар қарастырылды. Талдау бірнеше маңызды қорытындыларға әкелді. Біріншіден, екі ел арасындағы қарым-қатынастар белсенді сауда операциялары мен инвестициялық жобаларда көрініс тапқан ынтымақтастықтың тұрақты үрдісімен сипатталады. Екіншіден, ынтымақтастықтың негізгі бағыттары энергетика, ауыл шаруашылығы және туризмді қамтиды. Үшінші маңызды

мәселе – транзиттік дәліздер мен логистикалық серіктестіктердің дамуына ықпал ететін екі елдің географиялық орналасуының маңыздылығы. Дегенмен, экономикалық ынтымақтастықты одан әрі кеңейту үшін әлеует бар екенін атап өткен жөн. Қолданыстағы ресурстарды тиімді пайдалану және әртүрлі секторларда инновацияларды енгізу өзара тиімділікті арттырады. Сондай-ақ өзгермелі жаһандық экономикалық жағдайларды ескеру және оларға бірлесіп бейімделу маңызды.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық қарым-қатынастар одан әрі дамудың үлкен әлеуеті бар сала деп айта аламыз. Өзара құрмет, сенім және ортақ гүлденуге ұмтылу екі ел арасындағы әріптестікті нығайтуға негіз болады.

Әдебиеттер

- Турция остаётся для Казахстана важнейшим торговым партнёром и инвестором. <https://forbes.kz/>
- Турецкая компания построит в Кызылорде новую ТЭЦ за 215 млрд тенге. https://forbes.kz/process/energetics/turetskaya_kompaniya_postroit_v_kyzyylorde_novuyu_tets_za_215_mlrld_tenge
- Развитие торгово-экономического сотрудничества Казахстана и Турции обсудили на XII заседании Межправкомиссии. <https://primeminister.kz/ru/news/razvitie-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-kazahstana-i-turcii-obsudili-na-xii-zasedanii-mezhpravkomissii-422154>
- Мимо России: Азербайджан начинает греть Европу. Эксперты объяснили, почему газопровод TANAP не конкурирует с «Газпромом» // Газета.Ru, 18.11.2019
- Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы қатынастар. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/513?lang=kk>
- Қазақстан и Турция: торговые отношения. <https://economy.kz>
- Қазақстан благословил турецкий газопровод в Европу. <https://inbusiness.kz/ru/news/kazakhstan-blagoslovil-tureckij-gazoprovod-v-evropu>
- В Турции открыли газопровод TANAP // Коммерсантъ. — 2018. — 12 июня.
- Uzun Ulvi Yılmaz, Borash Mirzaliyev. Привлечение и эффективное использование турецких инвестиций на казахстанском рынке. AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:4 Sayı:9 Temmuz 2016 Türkiye.
- Prezident Turcii nazbal Nazarbayeva aksakalom Türkskogo mira” <http://www.zakon.kz/4462925-prezident-turcii-nazval-nazarbaeva.html>
- Nazarbayev N.A., (2014), “Kazakstanskii put – 2050: Edinaya cel, ediniye interesi, edinoe budushee”, Kazakistan halkına seslenişi, Astana.
- Kazakistan-Turziya: 5 Let Drujb i Sotrudničestva, P. 255-283.
- Kazakistan’in Kisaca İstatistik Yıllığı, 1995, Almati,
- Kazakistan Ülke Raporu, TiKA Yay., Ankara, 1995, Pp. 82.
- Elour Ismayilov, Türkan Budak. “Bagumsizik Sonrasi Kazakistan’in Enerji Politikast”, Bilgesam Anaii / Enerji, No: 1189, 13 Subat 2015, P. 1-4
- Bkz. <http://www.cnnturk.com/2007/dunya/12/13/kazak.petrolu.de.baku.-ceyhana.akacak/411496.0/Index.html> (2009).
- Avrasya Dosyasi, TiKA Yay. (1994) T.C. Dis Ticaret Müstesarligit, 1 Nisan 1997-30 Haziran 1997 Dönemi Dokuzuncu Bülteni, No: 2, P. 2-3.
- «ҚазТрансОйл» АҚ 2023 жылдың 1 тоқсанында Теңіз кен орнынан «Баку-Тбилиси-Джейхан» мұнай құбыры бағытында 19,2 мың тонна мұнай экспорттады. <https://forbes.kz/>

References

- Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы қатынастар. Qazaqstan Respublikasy Syrtqy ister ministrliqi. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/513?lang=kk> [in Kazakh]
- V Turcii otkryli gazoprovod TANAP // Kommersant”. — 2018. — 12 iyunya. [in Russian]
- Uzun Ulvi Yılmaz, Borash Mirzaliyev. Privlechenie i effektivnoe ispol'zovanie tureckih investicij na kazhastanskom rynke. AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:4 Sayı:9 Temmuz 2016 Türkiye. [in Russian]

Tureckaya kompaniya postroit v Kyzylorde novuyu TEC za 215 mlrd tenge. https://forbes.kz/process/energetics/turetskaya_kompaniya_postroit_v_kyzyilorde_novuyu_tets_za_215_mlrd_tenge [in russian]

Turciya ostayotsya dlya Kazahstana vazhnejshim torgovym partnyorom i investorom. <https://forbes.kz/> [in Russian]

Razvitie torgovo-ekonomicheskogo sotrudnichestva Kazahstana i Turcii obsudili na XII zasedanii Mezhpravkomissii. <https://primeminister.kz/ru/news/razvitie-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-kazahstana-i-turcii-obsudili-na-xii-zasedanii-mezhpravkomissii-422154> [in russian]

Prezident Turcii nazbal Nazarbayeva aksakalom Türkskogo mira” <http://www.zakon.kz/4462925-prezident-turcii-nazval-nazarbaeva.html> [in russian]

Nazarbayev N.A., (2014), “Kazakstanskii put – 2050: Edinaya cel, ediniye interesi, edinoe budushee”, Kazakistan halkına seslenişi, Astana.[in Russian]

Mimo Rossii: Azerbajdzhan nachinaet gret’ Evropu. Eksperty ob”yasnili, pochemu gazoprovod TANAP ne konkuriruet s «Gazpromom» // Gazeta.Ru, 18.11.2019 [in Russian]

Kazakistan-Turziya: 5 Let Drujb i Sotrudničestva, s. 255-283. [in Russian]

Kazakistan’in Kisaca Istatistik Yillgi, 1995, Almati, [in Turkish]

Kazakistan Ülke Raporu, TiKA Yay., Ankara, 1995, s. 82. [in Turkish]

Kazahstan i Turkiya: torgovye otnosheniya. <https://economy.kz> [in russian]

Kazahstan blagoslovil tureckij gazoprovod v Evropu. <https://inbusiness.kz/ru/news/kazahstan-blagoslovil-tureckij-gazoprovod-v-evropu> [in russian]

Elour Ismayilov, Türkan Budak. “Bagumsizik Sonrasi Kazakistan’in Enerji Politikast”, Bilgesam Anaii / Enerji, No: 1189, 13 Subat 2015, s. 1-4 [in Turkish]

Bkz. <http://www.cnmturk.com/2007/dunya/12/13/kazak.petrolu.de.baku.-ceyhana.akacak/411496.0/Index.html> (2009). [in turkish]

Avrasya Dosyasi, TIKA Yay. (1994) T.C. Dis Ticaret Müstesarligit, 1 Nisan 1997-30 Haziran 1997 Dönemi Dokuzuncu Bülteni, No: 2, s. 2-3.

«KazTransOjl» AQ 2023 zhyldyn 1 toqsanynda Teniz ken ornynan «Baku-Tbilisi-Dzhejhan» munaj qubyry bagytynda 19,2 myn tonna munaj [in Kazakh]